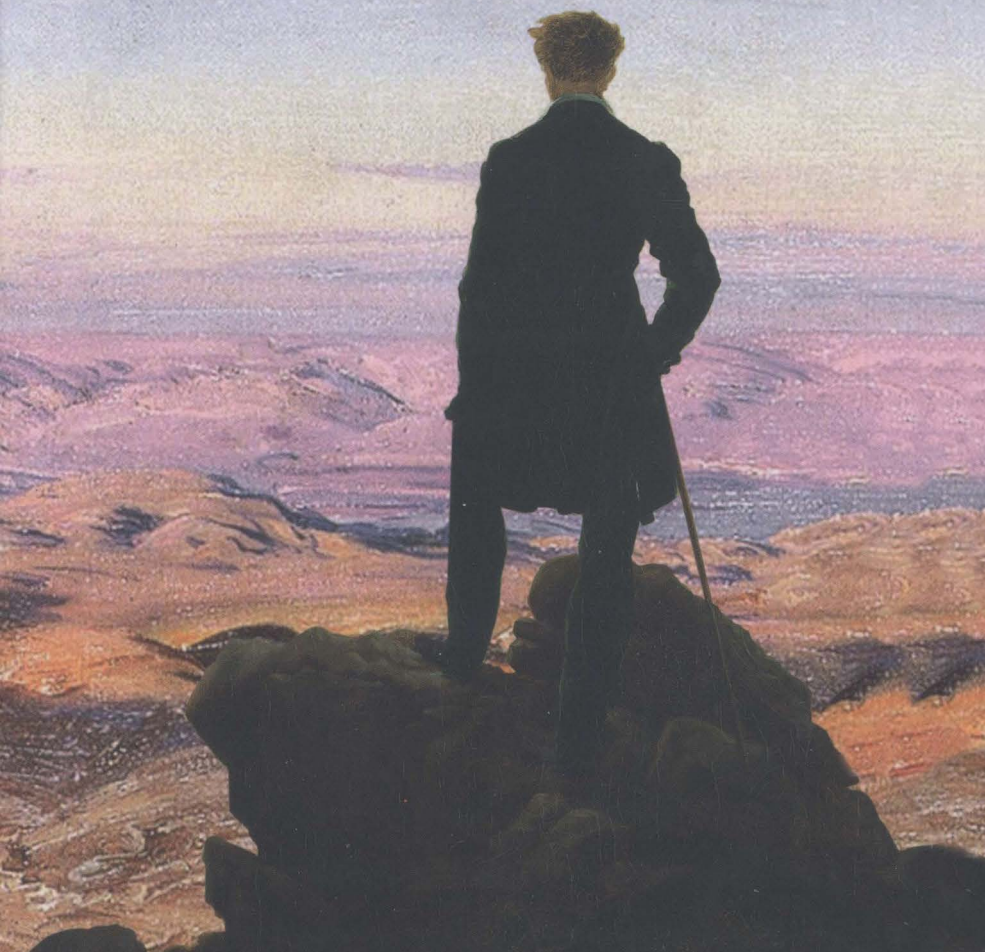

בין המולדות ה"יקים במחוזותיהם

עורכים: משה צ'מרמן ויותם חותם

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

בין המולדות
היָקים במחוזותיהם

בין המולדות

היקים במחוזותיהם

עורכים

משה צימרמן
יותם חותם

KOEBNER CENTER

מרכז קובר

מרכז קובר
להיסטוריה גרמנית

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל

מרכז עריכה: שרון גורדון
עריכה לשונית: תמר רוזה
הביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה ראה אור בסיוע
קרן מינרוזה, מינכן

משרד החינוך, התרבות והספורט – מינהל התרבות

על העטיפה: קספר דוד פרידריך, "ההלך מעל ים הערפל", 1817 (מוזיאון האמנות המבורג/5161,
צילום: אלקה ולפורד); לודוויג בלום, "מדבר יהודה וים המלח", 1937 (גב' דבורה חרמון).

מסת"ב 6-208-227-965 ISBN

מספר קטלוגי 185-524 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ולמרכז קבנר להיסטוריה גרמנית
באוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ו
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

אָרן / לאה גולדברג

כָּאן לֹא אֲשַׁמֵּעַ אֶת קוֹל הַקּוֹקֵיָה.
כָּאן לֹא יִחַבֵּשׁ הָעֵץ מִצְנַנְפֵת שֶׁלֵּג,
אָבֵל בְּצֵל הָאֲרָנִים הָאֵלֶּה
כֹּל יִלְדוּתִי שֶׁקָּמָה לְתַחִיָּה.

צִלְצוֹל הַמְחַטִּים: הִיָּה הָיָה ---
אֶקְרָא מוֹלְדֵת לְמִרְחַב־הַשֶּׁלֶג,
לְקִרַח יִרְקַק כּוֹבֵל הַפֶּלֶג,
לְלִשׁוֹן הַשִּׁיר בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה.

אוֹלֵי רַק צַפְרֵי־מִסָּע יוֹדְעוֹת -
כְּשֶׁהֵן תְּלוּיּוֹת בֵּין אֶרֶץ וְשָׁמַיִם -
אֶת זֶה הַכָּאֵב שֶׁל שְׁתֵּי הַמוֹלְדוֹת.

אֶתְכֶם אֲנִי נִשְׁתַּלְתִּי פְעַמִּים,
אֶתְכֶם אֲנִי צִמְחִתִּי, אֲרָנִים,
וְשִׁרְשֵׁי בְשָׁנֵי נוֹפִים שׁוֹנִים.

תוכן העניינים

	פתח דבר	11
ההיסטוריה של יהודים גרמנים בין מרכז אירופה והמזרח התיכון	משה צימרמן	13
	יותם חותם	

שער ראשון: זהות יהודית-גרמנית

1. אסימילציה, ייחוד, ציונות

ייחודה של יהדות גרמניה	עמוס אילון	19
האם היו יהודי גרמניה מודל של התבוללות?	שולמית וולקוב	28
יהודי גרמניה כמודל למודרניות?	מיכאל ברנר	32
התבוללות מדעת ושלא מדעת	מרדכי ברויאר	35
האם הייתה גרמניה מולדת הפלורליזם הדתי היהודי?	מרדכי ברויאר	39
"מקום שיש בו דיסטנס, לא תקום בו אהבה": יהודים וגרמנים לפני ואחרי	יפעת וייס	43
הניב הווינאי מול "הגרמנית התקנית" – על שפתם של היקרים האוסטרים	מריה גירלינגר	49
ציוני גרמניה – מבימאים מבחירה לשחקנים בעל כורחם	גיא מירון	55
הדרך הייחודית של מנהיגי הציונות בגרמניה	אברהם ברקאי	60
ייחודה של ציונות גרמניה	חגית לבסקי	65
מסטודיו עברי לתאטרון לאומי – הטרנספורמציה של "הבימה" בברלין	שלי זר-ציון	69

2. 1933: בין השמשות

1933 – שנת המפתח	משה צימרמן	79
1933 – סגירה ופתיחה	צבי בכרך	83

שער שני: יקים – זהות יהודית-גרמנית בהגירה

1. זהות מהגרת

יקים – גלגוליו של כינוי מחוזות וזכרון יקיים	89	דן דינר
בפרימטר של אירופה – על מורשת יהודית-גרמנית ועל אסטרטגיה נגדית	92	משה צוקרמן
מרחב גרמני בתרבות עברית	96	יותם חותם
בין עבריות לגרמניות: גוסטב קרויאנקר ושאלת זהותם התרבותית של יהודי גרמניה	102	נעמה שפי
באנייה	106	דן לאור
ישראלים בעל כורחם: על הנחיתה הלא רכה בארץ המובטחת	116	יואכים שלוד
	120	מיכאל דק

2. תרבות מהגרת

יזמים עולי מרכז אירופה בכלכלת ארץ ישראל	126	נחום גרוס
ברלין-ירושלים – גיבורי התרבות	130	גדעון עפרת
בין הרי ירושלים לחולות תל אביב – התרבות הגרמנית והאמנות הישראלית	139	זיוה שטרנהל
גולים, פליטים, מהגרים ועולים יקים בתאטרון הארץ ישראלי	143	תום לוי
התרבות הגרמנית והתאטרון הקאמרי בראשיתו	153	לאה גילולה
מחזותיו של סמי גרונמן – שילוב בין ישן לחדש	159	הני מיטלמן
"פלשתינה אינה ארץ בשביל מיני קרקסים פורחים באוויר" – "להקת העץ" של פאול לוי	167	דורית ירושלמי
שירה וספרות בארץ – על אלוה לסקר-שילר ואריה לודוויג שטראוס	178	איטה שדלצקי
הגירה של רעיונות – מחול גרמני בישראל, 1921-1945	186	גבי אלדור
המחול העממי בישראל – שני דורות של יוצאי ארצות דוברות גרמנית	194	אילה גורן-קדמן
המלחינים עולי גרמניה והיצירה המוזיקלית בישראל	202	יהואש הירשברג
המלחינים עולי גרמניה – בין מסורתיות למודרניזם	211	מיכאל וולפה
המוזיקאים המבצעים – יוצאי מרכז אירופה וחי המוזיקה בארץ ישראל	216	מיכל זמורה-כהן

עולי גרמניה והאמנויות הפלסטיות בחברה הישראלית	נורית כנען-קדר	220
צלמים יקים והתפתחות הצילום בארץ	מיכה בר-עם	231
רחביה – ה"יקה-לנד" של ירושלים	דוד קרויאנקר	235
מתולדות החינוך לימינו – בירם ו"הראלי"	יובל דרור	241
מפרנקפורט לירושלים – "הדרך המיוחדת" של בית הספר	דורון נידרלנד	251
"חורב" בחינוך הדתי בארץ ישראל		
היהודי החדש ותרבות הגוף בארץ ישראל	חיים קאופמן	260
לאן הלכו "הכוח" ו"בר כוכבא": עולי מרכז אירופה בספורט	אייל גרטמן	265
הישראלי		
עיתונות יקית בשפה העברית – שלושה מהפכים ומשמעותם	דוד ויצטום	270
תפקידם של אנשי מרכז אירופה בהכרעה הפוליטית על	יחיעם וייץ	277
"השילומים"		

שער שלישי: מחוזות הזיכרון היקי

יקים בפוליטיקה ובתקשורת	ארי רט	285
היקים בשירות החוץ הישראלי	יששכר בן יעקב	289
ממקור ראשון – יקים בדיפלומטיה	אסתר הרליץ	294
"בר כוכבא" ברלין, מאה שנה – סיפור אישי	עדין טלבר	296
משפחת ורבורג – שלושה דורות של ציונים מעשיים	גבי ורבורג	301
מהאינטימי אל ההיסטורי וחזרה: על "רחוב הפרחים 22"	רוביק רוזנטל	306
יקים שלי	בן ציון אורגד	309
קטעי זיכרונות – יקים: פראו גבל, פראו מנלי, משפחת	שלמה אהרונוסון	312
בוטלר, טוני ודוקטור שטייניץ		
עיון מחדש בחוויה יהודית-גרמנית	רות וסטהיימר	318
הומור	פרידל שטרן	321
דברי ברכה	רודולף דרסלר	328
היקים וזיכרון העבר	פר שטיינברוק	329
	רשימת המחברים	331

פתח דבר

בין התאריכים 2-5 במאי 2004 התקיים במשכנות שאננים בירושלים כנס בינלאומי שכותרתו "הִיקים". הכנס הוקדש לעולמם ולמורשתם של יהודים יוצאי התרבות הגרמנית. הקובץ שלפנינו, לא הראשון וגם לא האחרון בחיבורים שעניינם הִיקים, מסתמך על הדברים שנישאו בכנס. בה במידה, קובץ מחקרי וביקורתי זה נסוב סביב שאלה מרכזית ושאלות הגזרות ממנה ומנסה לספק מאזן ביניים שני דורות לאחר שהחלה העלייה הגדולה של יהדות גרמניה ומרכז אירופה לארץ ישראל. השאלה המרכזית היא: מה מאפיין את יהדות גרמניה בארץ מוצאה ובמחוז ההגירה הישראלי. משאלה זו נגזרות שאלות משנה רבות, שהן החומר העיוני שהקובץ עשוי ממנו.

אנו מודים לכל אלו שתרמו מזמנם ומממצם להוצאתו של קובץ מאמרים זה לאור בגרמנית ובעברית: לצוות משכנות שאננים, למר מיכאל שילה ולגברת נעמי קפלנסקי, לעורכת הלשונית הגברת תמר רווה, למתרגמים הגברת אלישבע מואטי ומר דוד אייכנרנד, לגברת שרון גורדון על ריכוז העריכה, למר לוח פידלר ולגברת ליאור ליבמן על עבודתם הנאמנה. יבואו על הברכה גם עדין טלבר שהכין את התערוכה שליוותה את כנס הִיקים, גב' דבורה חרמון ומוזיאון האמנות של המבורג שהעמידו לרשותנו את התמונות לעטיפת הספר, ומכון הגנוזים שהתיר לנו את פרסום שירה של לאה גולדברג "האורן".

ואחרון חביב למרכז ולמן שזר, למנכ"ל צבי יקותיאל ולמביא לבית הדפוס יחזקאל חובב על הטיפול המסור בפרסום הגרסה העברית של האסופה שלפנינו.

ההיסטוריה של יהודים גרמנים בין מרכז אירופה והמזרח התיכון

משה צימרמן, יותם חותם

ליהדות גרמניה דימוי של קהילה יהודית מתבוללת טרם הגירתה לארץ ישראל ושל קהילה שאינה מסוגלת להתבולל בארץ ישראל משהיגרה אליה. על פי שגרת דימויים זו, בהיותם של יהודים אלה, המכונים יֵקִים, "יותר גרמנים מגרמנים", הם שאפו להיטמע בחברה הגרמנית, אך סירבו או שלא יכלו להיטמע בחברה היהודית הארץ ישראלית לאחר שהחברה הגרמנית הקיאה אותם מקרבה. דימוי זה הטיל עול כפול על היֵקים שבארץ היהודים: על פי התפיסה הציונית הייתה ההתבוללות אויבתו המובהקת ביותר של העם היהודי או הלאום היהודי. שימוש במונח החריף עוד יותר – טמיעה – כלפי קבוצה מסוימת, היה בו כדי להטיח בה אשמה של ממש. ואשמה כזאת אכן דבקה ביהודי גרמניה על פי התפיסה השגורה. מאידך גיסא, כור ההיתוך בישראל היה, על פי התפיסה הציונית בארץ ישראל, משאת נפש, ומשהתברר כי היֵקים אינם מתלהבים מתהליך ההיתוך הם הפכו מוקד לביקורת בתוך החברה הישראלית. לא פלא שתוצאת דימוי זה של היֵקים, יהודי גרמניה, יצרה בקרב קבוצה זו בארץ היהודים מבוכה, תסכול ונטייה לאפולוגטיקה.

גם למגמה האפולוגטית היו שתי פנים – אלה המכוונות לגרמניה ואלה המכוונות לארץ ישראל.

במבט המכוון לגרמניה ניסו יהודים מאז המאה הי"ט להוכיח עד כמה גדולה תרומתם לגרמניה ולתרבותה. מן הכלל לא יצאו גם ציוני גרמניה מאז ייסוד התנועה בגרמניה, שניסו להוכיח לא רק את התרומה למה שמכונה התרבות ה"כללית" אלא גם את התרומה לתרבות היהודית. צאו וראו, טענו מחד גיסא, כמה תרמנו לפילוסופיה, לספרות או למוזיקה בגרמניה. שימו לב, טענו מאידך גיסא, עד כמה הייתה היהדות המודרנית פרי יצירתנו – במחשבה, בהגדרת היהדות כדת, במוסדות המודרניים של חברה יהודית.

במבט המכוון אל ישראל פנימה ניסו היֵקים שהגיעו לארץ והתיישבו בה להדגיש את התרומה לתנועה הציונית בכלל ולמפעל הציוני בארץ בפרט – בתחומי הכלכלה, התרבות, הפוליטיקה ועוד. כאן, כמו בסיפור התרומה לחברה ולתרבות הגרמנית, שלט התסכול בכיפה: החברה הישראלית אינה מכירה בתרומה, כשם שהחברה הגרמנית לא הכירה בחשיבות תרומת היהודים בכל תחום עוד לפני שהגיעו לשלב הקיפוח, הגירוש והרצח בתקופה הנאצית. וכשם שבזיכרון שניסתה יהדות גרמניה לנהל עם החברה

הכינוי 'יקה נחשב בעיני אחדים עלבון ובעיני אחרים מחמאה. מבחינת מוצאו היקה נחשב בעיני רבים לאב־הטיפוס של היהודי המתבולל בין הגויים, ואילו בארץ שהיגר אליה הוא נתפס כמי שאינו מסוגל להתבולל בין אחיו היהודים. היקה נתפס, למורת רוחם המבוססת של יקים רבים, כמי שרגלו ניתקה ממולדת אחת ואין הוא מהין להניחה בבטחה במולדתו החדשה. היקה היה הקרבן הראשון של הנאציזם, אך בזיכרון הקרבנות היהודית אין הוא תופס מקום מרכזי. ב'יקים ובסתירות הרבות שהם מייצגים בתוך ההיסטוריה היהודית ובתוך החברה הישראלית דנים בדפים אלה למעלה מחמישים אנשי רוח ואנשי מעשה מן השורה הראשונה - מעמוס אילון, שולמית וולקוב וצבי בכרך ועד דוד ויצטום, רוביק רוזנטל ורות וסטהיימר. מה אפיין את יהודי מרכז אירופה בארצות מוצאם - מודרניות? התבוללות? יהדות פלורליסטית? מה מייחד את הצינונות הגרמנית? מה מאפיין את הקבוצה המכונה יקים בתוך החברה הישראלית במהלך הדורות? על שאלות אלה ועל שאלות נוספות מנסה קובץ זה לענות.

KOEBNER CENTER

מרכז קבנר

0 01850000524 1
דאנאקוד 185-524
מחיר מומלץ: 93.20

ספר זה יוצא לאור בשיתוף עם
מרכז קבנר להיסטוריה גרמנית
באוניברסיטה העברית

עיצוב העטיפה:
סטודיו מירה קידר